

2. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна та соціальна географія з основами теорії. - К., 1999.
3. Прибиткова І.М. Основи демографії. – К., 1995.
4. Яловегіна Р. У злагоді і мирі: на Полтавщині проживають представники понад ста різних національностей // Зоря Полтавщини. – 2005. – 19 січня.
5. Перший Всеукраїнський перепис населення (Історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти.) Під ред. І.Ф. Кураса. – К., 2004.
6. Скільки полтавців і які вони ? // Полтавський вісник 2003. – 24 січня.
7. Національний склад населення області та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року) / за редакцією Н. Курякова, В. Русінова. Полтава, 2003.

А н н о т а ц и я

Рассматривается национальный и этнический состав населения Полтавщины, освещаются особенности расселения этнических групп в пределах низовых административных районов области.

Юрій Сілецький

**РОСІЯНИ В ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПАХ УКРАЇНЦІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ)**

Росіяни (самоназва – русские) є сусіднім з українцями етносом. Внаслідок історичних обставин вони впродовж кількох століть є однією з найчисельніших та найвпливовіших етнічних меншин в Україні. Згідно з останнім переписом населення України (2001 р.), їхня чисельність сягнула приблизно 8,5 млн. осіб, що становить близько 17% населення нашої держави [18]. Принагідно зазначимо, що це майже на 27% менше, ніж у 1989 р. [11, с.143]*.

Історія взаємин українців та росіян нараховує більше півтисячоліття. За цей час між двома народами склалися доволі неоднозначні стосунки, які нерідко призводили до драматичних чи навіть трагічних колізій. Причиною цього часто було те, що росіяни в силу різних причин вважали свою державу правонаступницею Київської Русі, а отже українці разом з їхніми землями були, згідно з імперським мисленням, тими самими росіянами і однозначно мали підпадати під “збирання земель”, колись втрачених великою державою**. Це узгоджується зі стереотипом, який був поширений серед росіян у ХІХ ст. Зокрема, як зазначає дослідник російсько-польських відносин Щецінського університету (Польща) Ентоні Гіза, росіяни вважали українські та білоруські землі православними, а отже і своїми [30, с.10].

В Україні ХVІ-ХVІІ ст. росіяни відомі під назвою “московинів”, “московських людей”, а сама Росія – під назвою “Московщина” [11, с.144]. Крім того, в народній свідомості українців зафіксувалося багато інших термінів, якими позначали представників російської етнічної спільноти. Серед них – “кацати”, “москалі”, “лапотники” та інші. Пояснюючи етимологію слова “кацап”, Г. Булашев зазначає, що воно виникло від

* Слід зазначити, що зменшення кількості росіян в Україні (порівняно з матеріалами перепису 1989 р. – 11,3 млн. чоловік) зумовлене не лише демографічними чинниками, а й соціально-політичними. Зменшення їх кількості було спричинене тим, що у 1989 році, коли Україна ще входила до складу СРСР, росіянами себе вважали багато представників інших національних меншин України та частина зрусифікованих українців (переважно у південних та східних областях Української РСР).

** Цікаво, що на думку деяких дослідників росіяни до ХVІІ ст. дуже слабо пов’язували свою державу з Київською Руссю. Зокрема, британський славіст Е. Кінан, ґрунтуючись на різноманітних джерелах, успішно розвінчує російські міфи про свою державу, як правонаступницю давньоруської [16, 16-41]

традиційної для зовнішності росіян довгої бороди клином – “як цап” [3, с. 147]. Проте існує й інша, на нашу думку більш вірогідна, версія походження цього етноніма. Вона ґрунтується на тому, що ще у XVIII ст. в офіційних документах слово “кацап” вживалося з літерою “с” замість “ц” – “касап”. Отже, згідно із цією версією, розглядувана лексема є не слов’янського, а азіатського, ймовірно татарського, походження і означає “м’ясник”, “живодер”. Так спершу називали кочових татарських нападників у сенсі “гвалтівник”, “трабіжник”. Згодом цей термін почав вживатися українцями для означення росіян, звісно, у подібному негативному значенні [20, с. 472-473]. Іван Огієнко у своєму фундаментальному дослідженні “Історія української літературної мови” зазначає, що назва “кацап” почала вживатися щодо росіян після повстання гетьмана Івана Мазепи 1708 року [21, с. 104]. Вочевидь це було спричинене хвилею кривавих репресій, які прокотилися українськими землями після поразки шведсько-козацьких військ під Полтавою.

На користь твердження того, що “кацап” вважалося лайливим, образливим словом, свідчить також польовий матеріал автора, зафіксований на Волині: “... позаочі так казали, но в очі ніхто ніколи не казав, шо кацапи. Ніхто не казав... Позаочи може хто казав, шо кацап, то хай він сам цапне, дурний, як не знає шо балакає... А то були рускі, ми так понімали, шо рускі...” [13].

Етнічні стереотипи українців стосовно росіян, як і щодо інших народів, можемо умовно розділити на міфологічні та побутові. Насамперед слід з’ясувати ті стереотипи українців, які ми відносимо до міфологічної групи світоглядних уявлень.

Найпоширенішим в українців сюжетом, який пояснює походження російського і українського народів, є наступний: “Йшов по полю Христос і св. Петро, а назустріч їм їде весілля з п’яних мужиків, - кричать, співають, лаються, звісно п’яні люди. Побачив один Христа та Петра та й гукнув до них: “Чого ви вештаєтесь? Робили б краще хліб, а не тинялися без діла по світу!”. Св. Петро і каже Христові потихеньку: “З цього будуть українці, що весь свій вік хліб будуть робити”. Далі як гукне з воза другий: “Чого ви тут ходите? Бач і чобіт на вас нема. Хоч би ходаки [лапті] сплели, а то волочаться, де весілля їде”. А Петро знов потихеньку каже Христові: “Від цього чоловіка підуть москалі-лапотники”. Далі на возі ще один щось хотів крикнути, та тільки сп’яну і протяг – ве! ве! Христос так і зробив, що від першого пішли українці-хлібороби, від другого москалі-лапотники, а третього він обернув на ведмеда, і від нього пішли ведмеді” [3, с. 147].

Дана легенда є цінна для нас з кількох точок зору. По-перше: незважаючи на те, що вона не є цілком присвяченою питанню походження росіян, в ній міститься цінна інформація, що проливає світло на уявлення українців (принаймні слобожанських) про виникнення своїх східних сусідів. По-друге: у цій міфологічній оповіді описуються також деякі характерні елементи одягу росіян – ходаки, чи лапті, які не були притаманні українцям*, тоді як у росіян виконували, на думку слобожан, роль однієї із етнодиференціюючих ознак. Про це свідчить також наведене наприкінці розповіді словосполучення “москалі-лапотники”, вжите для означення саме росіян. Відомий дослідник Г. Булашев у своїй праці “Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях” також відзначає побутування в українців терміну “лапотник”, як одного із слів часто вживаних на адресу представників російської етнічної спільноти [3, с.147]. На користь цього твердження свідчить також і українська народна приповідка:

* Насправді личаки (“постоли”), сплетені з деревної кори, широко побутували в українців-поліщуків, що зумовлено особливостями природно-географічного середовища, в яких проживала ця етнографічна група українського народу [18, 349-350].

“Москаль ликом в'язаний, у ликах ходе, та й всіх у ликах воде” [19, с.78]. Крім того, тут висловлюється теза про намагання росіян підпорядкувати усіх своїм порядкам, своєму способу життя, своїм уявленням, які далеко не всі сприймали як ідеальні чи найкращі. Вочевидь, це було наслідком державної політики, спрямованої на якнайшвидшу і якомога повнішу інкорпорацію України в Російську імперію.

Цікавим в даній легенді також є логічний ряд “українець-росіянин-ведмідь”, в якому росіяни знаходяться фактично на проміжній ланці між людиною (українцем), та твариною (ведмедем). На нашу думку це є зайвим свідченням давнього – “міфологічного” походження даної легенди, оскільки багато дослідників, зокрема і сучасна дослідниця Ольга Белова, вказували на те, що у традиційному світогляді багатьох народів представники інших етнічних спільнот вважалися дещо неповноцінними людьми – вони, як правило наділялися різноманітними фізичними чи психічними вадами [2, с.48-64].

Інша легенда, записана у Куп'янському повіті, також стосується походження “хохлів” та “москалів”: “Коли ще не було на світі “хохлів” і “москалів”, Бог послав якось Петра і Павла на те місце, де тепер Москва. Прийшли й стали вони робити – Петро “хохлів”, а Павло – “москалів”. Петро робив “хохлів” з пшеничного тіста, а Павло “москалів” з рудої глини – тому вони й руді. Наробили й поставили сушитися на сонці. Петро й каже: “Ходімо, брате Павле, до ріки руки мити”. А Павло відповідає: “Іди, Петре, сам, а я свої руки і так обітру”. – “Ну, коли ти не підеш, то гляди ж аби чого не сталося з нашим народом”. Павло чудово знав, що його людей ніхто не займе, а тому пішов собі в затінок і ліг подрімати. Де не взявся собака, і давай нюхати людей. Понюхав “хохлів”, зразу розібрав, що вони з тіста, і ну їх їсти. Приходить від ріки Петро, зирк – “москалі” стоять, а “хохлів” нема! Коли дивиться – собака підняв лапу на груди “москаля”, а “з грудей” його й стала глина стікати: через те “москалі пузаті”. Тоді Петро як розженеться враз, як ухопить собаку за хвіст, а собака як дремене полями на Україну! Петро як потягне його дрючком по ребрах, а собака, як стрибне через ярк – і ... став там “хохлацький” хутірець. Тут Петро й лишився, а собака сховався в лободу, і ... утворив там цілу “слободу”. З тих пір і почали “хохли” жити по хуторах та по слободах” [3, с.153-154].

Ця оповідь, як і попередня, пояснює не лише походження росіян*, а й деякі їх характерні на думку українців зовнішні риси – руде волосся і великі животи. Зазначимо, що комізм ситуації, в якій “москалі” набувають цих рис, наводить на думку про зверхньо-зневажливе ставлення українців до своїх сусідів.

Велика група міфологічних джерел, що містять матеріал про стереотипи українців стосовно росіян, стосується “москалів” (так називали українці вояків Московського царства, а згодом солдатів армії Російської імперії). Звісно, не всі вони були етнічними росіянами, але з цього приводу є слушним зауваження українського дослідника Миколи Оглобина у праці “Розыск 1666 г. о злоупотреблениях московских ратных людей в Малороссии”. У ній дослідник зазначає, що “... большинство офицерства и почти все рядовые были прирожденные московские люди... И так мы имеем дело со злоупотреблениями именно московских ратных людей...” [21, с.274]. Таким чином, ми можемо констатувати, що принаймні у другій половині XVII ст. слово “москаль” мало не лише професійне, а й виразно етнічне – російське – забарвлення. Підтвердженням цього

* Зазначимо, що в останній легенді яскравим моментом є наголошення уваги слухача на тому, з якого матеріалу були зліплені українець та росіянин: українець – із пшеничного тіста, росіянин – із глини. На нашу думку, це є свідченням давнього походження оповіді, оскільки в міфологічному світогляді більшості народів світу культивується теза вищості своєї етнічної спільноти над іншими, особливо, якщо цей інший є твоїм сусідом [31, 182]

можуть бути слова Івана Огієнка (митрополита Лларіона), який зазначав: “Часте в українській мові *москаль* визначає не тільки московця, але й військового, солдата українця, а це свідчить що українці впізнали росіян головно через їхніх вояків” [22, с.104].

Наведені вище твердження підкріплюються також і Г. Булашевим, який розповідаючи про риси характеру, що ними українці наділяли росіян, пише: “Деякі з названих рис перенесено й на солдатів, як представників Москви, котрі також прозиваються “москалями” (на Україні до приєднання її до Московської держави не було солдатів, а були козаки)” [3, с.148].

Таким чином, можемо стверджувати, що у свідомості українців солдат (“москаль”) вважався росіянином, а отже стереотипи, в яких дійовою особою є “москаль-солдат”, можна вважати такими, які автоматично переносилися на всіх представників російської етнічної спільноти.

Одна з найпоширеніших легенд розповідає нам про те, як одного разу Господь під час мандрівки зі святим Петром по землі зустрів солдата. Вони назвалися йому Мудрецем (Бог) та Хитруном (св. Петро) і сказали, що йдуть на заробітки. Солдат попросився піти з ними. Коли вони зупинилися переночувати у полі, то Петро роздобув барана і Бог попросив “москаля” приготувати вечерю, але залишити йому серце. Солдат подумав, що якщо Мудрець хоче з’їсти серце, то воно найсмачніше і вирішив схитрувати – з’їсти серце самому, а Мудрецеві та Хитрунові сказати, що баран не мав серця. Так і зробив. Наступного дня, коли треба було перебрести річку, Мудрець та Хитрун пішли водою, як суходолом (бо це Бог і св. Петро), а солдат почав тонути. Тоді Бог підійшов до нього і почав випитувати, чи справді баран не мав серця. Але впертий “москаль” не признався і Бог – нічого робити – витягнув того на берег. Згодом вони знайшли мішок з грошима і Мудрець почав ділити їх на чотири частини. На запитання солдата, чому він ділить гроші на чотири частини, відповів, що остання дістанеться тому, хто з’їв серце. Аж тоді шахрай зізнався у скоєному. Розділивши гроші, вони втрюх влаштувалися на роботу до господаря молотити. Там москаль побачив, яким цікавим способом його супутники молотять: Хитрун поскидав всі снопи, а Мудрець їх підпалив. На превелике здивування солдата, вогонь не тільки не спалив весь хліб, а вимолотив все зерно і поклав на місце солому.

Після цього настала пора розлучатися. Мудрець та Хитрун віддали солдату його частку грошей і відпустили з умовою, що той не буде молотити таким способом. Через деякий час останньому забаглося заробити легких грошей і він, незважаючи на пересторогу, знайшов товариша й найнявся до одного поміщика швидко змолотити весь його хліб. Як і слід було очікувати, хліб згорів, і солдат був змушений відшкодувати панові весь врожай [3, с.148-149].

Аналізуючи дану оповідь, можемо констатувати наявність в українців наступних стереотипів “москалів”: злодійкуватий та непевний супутник, партнер (бо з’їв бараняче серце, яке призначалося не йому), впертий (бо не зізнався у скоєному навіть під страхом смерті), здатний на все заради власної наживи (бо розповів про свій вчинок, щоб отримати свою частку золота). Крім того, слід зауважити, що стереотип “москаля” дуже подібний до стереотипу цигана. Існує навіть ряд подібних за сюжетом легенд, в яких замість солдата головним персонажем виступає саме ром. Подібність образів “москаля” і цигана у свідомості українців відзначав також і О. Шимченко: “Москаль в поняттю народа в Тернопільщині не має доброї слави, навіть рівняєся циганови. Москаль і дотепний, і дужий, і спритний, та все недобрий він чоловік” [27, с. 27]. Як бачимо дослідник, відзначаючи деяку подібність образу цигана та “москаля”, все ж підкреслює негативне забарвлення стереотипу останнього.

А ось ще одна легенда, яка пояснює чому “москалям” (солдатам) ніколи не щастить з погодою в поході, а також черговий раз змальовує їх, як безпардонних та брутальних людей: *“Дуже давно було це, ще тоді, коли Господь ходив по землі зі святими Петром та Павлом. Якось Господь послав святого Павла “у світ”, і ось, ідучи якось раз битим шляхом, зайшли вони до трактової корчми. Була зима. І вже зовсім смерклося. Господь і Петро змерзли дуже й почали проситися в корчмаря, аби дозволив їм обігрітися й підночувати, бо надворі проти ночі став брати мороз. Корчмар не лише дозволив, а навіть вийняв їм подушку і блаженську сірячину. У трактових корчмах, як відомо, кожен може знайти собі куточок – хрещений, чи нехрещений. Ось послули Господь і святий Петро, полягали на полу, біля теплої печі. Десь опівночі, після того, як проспівали вже четверті півні, до корчми ввалилися “москалі”. Перемерзли, тремтять; одразу так і кинулись до печі де спали Господь із Петром – скраю, а Петро біля самої печі, – та й почали зганяти їх з полу. Господь зразу послухався – підвівся і звільнив місце. А от Петру дуже не хотілося залишати тепленьке місце і сірячину, і він не послухався й почав було сперечатися. Як розгнівалися “москалі”, як почали стусати Петра кулаками, а тоді як стягли його на землю та як стали лутити по-своєму, то Петро ледве-ледве підвівся на ноги – так його сильно вимолотили “москалі”. Після такої оказії нічого вже було залишатися в корчмі; а тут якраз і на день почало благословлятися. Зібралися вони та й пішли з корчми. От святий Петро, відійшовши гін (гона – відстань у двісті сажнів) на двісті від корчми, озирнувся назад, чи не йдуть за ними “москалі”, й каже Господу: “Боже милосердний! Та невже Ти не покараєш цих “москалів” за те, що вони без найменшої провини з мого боку так понівечили мене?” – “Добре, Петре, – каже Господь. – Наруга над тобою буде впам’ятку москалям до Мого Страшного Суду. Я їх тяжко покараю: щоразу, як москалям треба буде вирушати в похід, буде надворі моква, холоднеча, мороз, хуртовина”.*

Звідтоді як тільки “москалям” накажуть вирушати в похід, одразу ж надворі таке діється, що й не сказати: влітку – дощ, град, буря, моква; а взимку – замети та хуртовина” [3, с. 150-151].

Як бачимо, у цій легенді солдати поводяться дуже жорстоко з Богом та святим Петром. Звісно, вони не знають, хто ці двоє подорожніх, але цікаво, що останні бояться їх зачіпати, незважаючи навіть на свої надприродні здібності. На нашу думку, це свідчить про те, що в свідомості українців нахабність та жорстокість “москалів” є такою великою, що навіть святий Петро боїться їм протистояти і просить Бога покарати зловмисників лише відійшовши від корчми на пристойну відстань і оглянувшись. Зрештою, Микола Оглоблін на початку свого “Розыска...” зазначає, що солдати ще тоді московської армії вже в середині XVII ст. поводитися на українських землях як на завойованих [21, с. 271], що передбачало відповідну модель поведінки щодо місцевого населення.

Стосовно побутових стереотипів українців про росіян, то слід зауважити, що часто останні важко відмежувати від міфологічних. Побутові стереотипи сформувалися вже безпосередньо під впливом багатолітніх виробничо-побутових контактів між представниками двох народів. Зазначимо, що переважна більшість з них походять зі Слобожанщини, оскільки цей регіон безпосередньо межував з московськими землями. Матеріали, що походять з інших регіонів України, стосуються в основному солдатів російської армії та заробітчан. Це підтверджує також і О. Шимченко, який зазначає, що в уявленнях українців “руські” люди приходять на їх землі тільки на заробітки, або просто “блукати та тинятися”, а потім повертаються на свою батьківщину, щоб поширювати про своїх сусідів різні небилиці [27, 2]. На поширеність заробітчанства серед росіян вказує і О. Стодольський, який зазначає: “Аби почало благословлятися на весну, Великороси

цілими ватагами волочаться з одного кінця держави в другий; батьківщину, господу він покидає аж до грудня і звик так волочитись, що й батьківщина і господа у нього скрізь де знайде заробіток^{*} [25, 21]. Отже, можемо констатувати, що українці, як правило, переносили всі ті позитивні чи негативні стереотипи щодо заробітчанина, солдата чи якогось асоціального елемента на весь російський етнос. Це пояснюється тим, що інших “руських” людей вони не знали. Крім того, в даному випадку простежується і деяка подібність до циганів з їхнім кочовим способом життям.

На підтвердження тези про часті випадки заробітчання серед росіян можна навести також такий переказ з Житомирщини: *“То йшов кацап на поле косить і мужик поперед дороги йому їде валами, а кацап і кричить на нього: “Убері бики, а то перескочу!” Коли увечері їде він з поля, втомився вже, а мужик перетягнув поперек поля верьовку; він і каже: - “Убері верьовку, а то упаду!”* [7, с.16].

Дане оповідання є цінним для нас не лише з того боку, що демонструє нам “москаля”-заробітчанина. Тут також описується хвальковитість росіян, та їх прагнення завжди бути в центрі уваги (адже той хвалиться, що перескочить воли, замість того, щоб ввічливо почекати поки чоловік з ними перейде дорогу). Також у даній розповіді проглядається те, що росіянин не був призвичаєний до тяжкої фізичної праці на полі.

Відсутність навиків сільськогосподарської роботи у росіян відобразилося також і в такій розповіді: *“Вони стремились робити, але і їх не получалось... А він без руж'я не може. Йому дай руж'я, пороху і він ходить. Забив зайця – Ванька, хаді, я зайця застрелі! А так робити ні. Вони на охоту... В полі не робили. А кацапка, вона тожже корови не доїть – Што ти мене взяв, щоб я корову за сіські смікала? От смикай їх сам... (А шо кацапка робить?) – А шо? Пила! Пила да язиком трепала. Оце вона сяде і пробалакає день і зойдуться двох і будуть язики тріпати. Отакі кацапи...”* [14]. Як бачимо, оповідач наголошує на тому, що способи заробітку росіян відрізнялися від українців, що зумовило формування в основному негативних стереотипів, оскільки кожен народ вважає, що саме його культура (в даному випадку способи заробітку на життя) є найкращою, а інші є, відповідно, такими, що не залуговують на повагу.

Доволі поширеним був стереотип росіянина-зłodія. Він, вочевидь, сформувався під впливом стереотипу москаля-солдата армії Російської імперії. Дане судження можемо підкріпити наступними приповідками: *“Коли чорт та москаль що вкрали, то поминай, як звали”* [19, с.77], *“На вовка помовка, а москаль кобилу вкрав”* [19, с.77], чи зовсім вже песимістично налаштоване переконання стосовно росіян: *“Мабуть москаль тоді красти перестане, як чорт молицця Богу стане”* [19, с.77]. У свідомості українців побутував також стереотип, який звісно не виник на рівному місці, що росіяни крадуть і навіть не намагаються приховати цей свій негідний вчинок: *“Не за те москаля б'ють, що краде, а за те, щоб умів кінці ховати”* [19, с. 77].

Про поширеність стереотипу росіянина-зłodія свідчить велика група оповідань із подібними сюжетами, в яких “москалі”, задурюючи господарям голову, крадуть гуску, корову, масло чи щось інше [7, с. 266-267].

Часто росіяни зображалися в іпостасі невинних шахраїв, готових піти на все заради наживи. Ілюстрацією до цього переконання є наступна оповідка. В ній ідеться про двох “москалів”, які вирішили обікрасти чумаків, що везли рибу. Отже, один із спільників підманив подорожніх піти на риболовлю, мовляв він їм покаже новий спосіб, як можна

* Ця характерна риса росіян відобразилася і в такій українській народній приповідці: *“Питай Москаля: “куди їдеш?” – “До дому.” – “Відкіль їдеш?” – “З дому!”* [5, 93].

зловити рибу долотом. Зацікавлені чумаки пішли і поки вони дивилися на це химерне діло, другий “москаль” забрав всю їхню рибу. Лише тоді обдурені чумаки зрозуміли, що мав на увазі злодій, який казав, що вміє ловити рибу долотом. Вислів “*ув умілого и долото рибу ловить*” [19, с. 284] став називним для означення хитрої спритної людини.

Стереотип росіянина-злодія, якщо вірити народній творчості українців, був доволі чітким та сталим. Яскравим свідченням цього слугують народні оповідання, в яких “москаль” найчастіше шукає, що б то украсти. Для прикладу наведемо таку розповідь: “*Прийшли два москалі до одної господині. В сіньох завважили вони сало в комині, – тож один пішов до хати, другий лишився в сіньох щоб сало вкрасти.*

“*Як в вас вішують?*” – питає москаль господиню в хаті.

А так: “*Вішую вас тими святами, Рождеством Христовим, щобисьте щасливо спровадили, до нового року дочекали, від нового року, до Богоявлення, від Богоявлення до Воскресеня, від Воскресеня до сто літ, доки вам Памбі назначив життя й вік – дай Боже здоровля.*”

“*А в нас так*” – каже москаль:

“*Христос народил ся, на гору покотил ся, строп дере, сало бере, – бери, бери, не бой ся!*”.

“*Пішли москалі – господиня вийшла до сіней, лип очима в комін, а по салі й місце застило*” [27, с. 26].

Незрозумілим українцям також був і громадський побут життя їх сусідів. Індивідуаліст-українець*, який звик у всьому покладатися виключно на себе та на свій розум, не розумів способу мислення “*руських*” людей. Він не розумів навіть просити поради в будь-якому ділі у “*старшого*”. Ще більш незрозумілим було те, навіть було дотримуватися всіх цих порад, якими б вони не були безглуздими. Це відобразилося в багатьох зразках народної мудрості нашого народу. Заслугує уваги, зокрема, таке оповідання: “*Ідуть руські знайшли їжака. Один каже: “што это такое?” А другий каже: “да Бог его знает, понесьом до дяді, тот по дорогах пробивал, так він знає!” Понесли. Він і каже “ека дураки какие! Се якщо не ведмедюшка молодой, так голуб дикой!” Пішли далі. Знаходять чобіт. “Што оно такое?” Присобили, що й на ноги надівається, так не знають як пошитий він? І кажуть сами собі: “как воно шило? Ведь там же, в сапогові не видать, а воно шило!” А другий каже: “Можже воно свічу ліпило, тай шило? А найкраще понесьом до дяді, до Семьона, той скажет!” Принесли. – “Ну, як воно шило? Воно верно там свічу ліпило?!” – “Ху. Дуракі які! Воно мальчіка в серьодку посилало, Так он там і жив!” Ідуть знову. Знайшли рака. “Што онот акое?” – Понесьом до дяді, до Семьона, той скажет. Принесли. Той і каже: “Ху, дуракі які! Це як що не швець, так портной, бо в його ножиці є й щетинка”...” [27, с.11].*

У даному оповіданні спостерігаємо ситуацію, коли “дядя Семьон”, не знаючи відповідей на поставлені йому запитання, все одно відповідає на них, вочевидь для того, щоб не втратити авторитету найрозумнішої та найдосвідченішої людини в громаді. Цікаво також те, що інші сліпо йому вірять, навіть не намагаючись вдуматись в те, що відповіді є нелогічними. Це узгоджується зі сліпою та безмежною вірою в авторитет, яка часто проглядається і серед сучасних росіян [1, с.223-225; 4, с.95-96]. Зрештою, схильність росіян до авторитарної влади підмітив також М. Драгоманов, який у своєму дослідженні “Пропадший час...” пояснював це історичними обставинами розвитку російського етносу

* Індивідуалізм українців яскраво виражався і виражається в багатьох сферах життя. Цей потяг до індивідуальності помітило багато дослідників психології українців. Зокрема, В. Янів у своєму дослідженні відносив індивідуалізм українців до одного із невід’ємних соціальних інстинктів нашого народу [28, 223-226].

[10, с.572]. Тезу про надання переваги сильній авторитарній владі підтверджують і автостереотипи росіян (уявлення росіян про самих себе) в їхніх народних прислів'ях та приказках: *“Русский народ - царелюбивый”* [23, с.327].

Багато уваги в українських стереотипах про росіян приділено релігійності сусіднього народу. На думку українців, росіяни в релігійному плані були дуже малоосвічені. В Україні була поширена наступна оповідка: *“Задумали руські церкву строїти і рихтують ся, який би престол поставити. Оден каже: “построємо Пречисту!” А другий каже: “нет, Пречиста любить, щоб чисто! Построєм святую Міколушку”. Построїли вони церкву, поставили їй попа з руських, такого що нічого не знає він. І звелів той піп, щоб хахла ніколи не було в церкві. Вони пообіцяли. Тільки хохол якось убрів ся помеж руськими. Стали вони служити. Піп і каже: “як вистроїли ходолу з небес та аж до долу!” А хохол: “а кілля ж ви куди били?” Піп тик-мик та: “я-ж казав, щоб хахла не було..!” Руські взяли випхали хахла, а піп своїм предком приказує, ходє по церкві і каде, – а жарина з кадильниці за личак і впала. Він тоді ліг та ногу підняв, та їй давай витрусювати. А руські думали, що так і треба тай собі полягали, попіднімали ноги та їй дригають ногами. Прийшли до дому. Питають дома: “що, гарний піп?” – “Да харош, харашо править, хараша абедня була, з подриганієм!”* [27, с.10].

Зі змісту даної оповідки можемо зробити наступні висновки: 1) незважаючи на те, що як українці, так і росіяни були православними християнами, український селянин чітко проводив різницю між своїм священиком та російським попом; 2) піп, розуміє, що його парафіяни-росіяни нічого не тямлять в тому, як слід правили богослужіння, і погоджується це робити лише з однією умовою – що до церкви ні за яких обставин не впустять українця (“хахла”), бо той може його викрити; 3) підтверджується стереотип росіянина з його сліпою вірою в авторитет і наслідування будь-яких його вчинків, навіть набезглуздіших.

Незважаючи на те, що формально українці та росіяни належали до однієї конфесії, на практиці різниця, яку відчували як одні, так і інші була доволі великою. Це підтверджується також тим, що у наведеній вище оповідці *“З подриганієм!”*, піп забороняє своїм парафіянам-росіянами впускати до нової церкви українців.

На користь цього твердження свідчать також слова О. Стодольського, який прямо вказував на суттєві відмінності між українським та російським православ'ям: *“Відома річ, що як Українець, так і Великорос одної тої самої православної віри і жодної релігійної різниці між ними нема; такої думки дотримуються навіть і освічені люди Європи, бо й вони занадто мало знають духовну сутність Великороса і Українця. Тим часом в сутності релігійних двох народів лежить ціла безодня”* [25, с.27].

Крім того, свідченням того, що українці проводили межу між своєю та “російською” вірою є оповідка *“Наш Бог і московський Бог”*:

“Умер у москалів піп, вони їй міркують собі, кого б їм настановити попом. І нарадили ся вони настановити такого Москаля, що був на Дінцині: він хоч і читати не тямє, так за те-ж добре навчився там грати в карти. Той не став одмагати ся і став попом. Починає він учити півчих, що їм співати у церкві, і тоді вже кличе усіх до церкви. Зібрались москалі. – “Чи нема тут часом Хахла?” питає піп. – “Ні (кажуть), нема!” – “Ну глядіть же, щоб ни було ни хахла, ни пів-Хахла, ни чверть-Хахла!” Тоді виносе він із вітаря одну книгу і питає парафіян: “Чи можете ви читати сю книгу?” – “Ні (кажуть), не можемо!” – “А коли не можете, ми однесемо її назад!” Виносе другу: “А сю книгу можете ви читати?” – “Ні, батюшка, і сеї не можемо!” “А не можете, ми і сю однесемо назад!” Виносе він тоді карти: “А сю книгу ви можете читати?” – “та сю трохи можемо читати!” – “Ну, от се їй добре, що можете! Так давайте-ж читати її. От-се шостака, а от-се сьомака.

Шостаку б'є сьомака, а сьомаку – восьмака...” Тоді обернувся до півчих і питає їх: “А що ви робили, як не було ни неба, ни землі?” – А ті співають: “Ми городили плетні!” А Хохол визирає з якогось кутка, та й питає: “А куди-ж ви коляки вбивали?” Піп, почувши се, розлютовав ся і затупотів ногами: “Казав я вам, щоб не було у церкві ни Хахла, ни пів-Хахла, ни чверть-Хахла!” Впіймали вони бідного Хахла і посадовили його в кутузку, чи куди там. Там вони хотіли щось вивірити. А йому захотілося про себе: от він візьми та й напаскудь там. На другий день питають його: “Ну кажи нам, що ти бачив?” – “Та бачив я, що ваш Бог прийшов, та й каже нашому: Давай бити ся! – Давай! – Так наш Бог як звизне вашого – так ваш і впорав ся” А ті тоді: “Наш Бог, наше й г...о” Та давай собі тімя мазать. Так тим ото вони вистригають собі на тімі гуменце. Я не знаю в якій се губернії москалі собі так вистригають” [9, с.3-4].

Як бачимо, дана легенда розпочинається подібно до попередньої, але завершується оповіддю про змагання двох Богів* – українського та російського, що виглядає доволі дивно, особливо якщо врахувати те, що ці два народи належали до однієї релігійної конфесії.

Ставлення до релігії серед українців значно відрізнялося від бачення церкви росіянином. Це, зокрема підтверджується словами харківського архієпископа Філарета в “Історико-статистичному описі Харківської єпархії” 1857 року. Він вказує: “Між російськими простолюдинами кожен мужчина чи жінка добре знають по одній або двох молитвах; але малоросіяни, особливо жінки добре знають по десяти і більше молитов напам'ять і кожного дня читають їх зранку і ввечері. Відмінність є і в іншому: російський мужик, хоч не знає молитов, все ж ревно б'є поклони. Малорос молиться інакше; він не завжди молиться перед образом і не здійснює багато поклонів; малоросіянка, перехрестившись один-два рази перед образом, іде займатися домашніми справами і, прибираючи хату, продовжує читати про себе молитви” [26, 37]. Як бачимо, думка архієпископа Філарета про релігійність росіян багато в чому співпадає із стереотипізованими судженнями українців про своїх східних сусідів. Зокрема те, що росіяни в церкві запопадливо б'ють поклони і ревно моляться, але рідко коли хтось із них знає більше одної-двох молитов. Це твердження проливає світло на те, чому вони у своїй церкві слухають попа, який абсолютно не орієнтується в тому, як правити обідню. Цю тезу також підтверджує і О. Стодольський, який вказував, що: “Великорос в релігії байдужий, за те великий фанатик в обрядах” [25, с.28].

Про слабку орієнтацію росіян в питаннях релігії свідчить і таке оповідання: “Руський викрав (обікрыв – Ю. С.) церкву. Його й піймали. А він украв кадильницю, та євангеліє, та чашу. Осудили його вішати і повісили. Руські походили ся. – “Ну, што, як твого дяді суд?” – “Да как же?! Повесілі!” А другий: “За што повесілі” – “Да за шию!” – “Да я знаю, што за шию, так за какою віну?” – “Віна то небольшая: украл помахальню, да кліпотальню, да тот котел, што поп хахлов годує, та й повесили” [27, с.10]. Дане оповідання свідчить не лише про те, що росіяни, на думку українців, слабо розбиралися в церковній термінології (не міг згадати як називається церковне приладдя), а й їхнє доволі легковажне ставлення до релігії (адже росіянин не просто зважився вчинити гріх – крадіжку, а здійснив це в церкві).

Існує і інший переказ із Житомирщини, який частково спростовує тезу про релігійний нігілізм росіян: “Раз кацап убив чоловіка (а це було у Петривку) дай давай обшарувать його. Найшов у кишені тільки кусок сиру, дай каже: - “Вот проклятая душа, в Петровку сир ість. Да ти-ж за это в аду будеш!” От його зловили, дай допрошують: - “За що ти

* Мотив змагання українського Бога з Богами інших народів (єврейським, німецьким) є доволі розповсюдженим в українській міфології [9, 3-4]. Етнопсихологи також відзначають схильність більшості народів світу до ідеалізації свого Бога і приниження Богів інших народів [29, 4-6].

його убив?" – "Кушать хател" – "А чому ж ти сиру не їв?" – "Да што ви думаете, я грешник какой? Я тоже душу маю, - когда пост, скоромного не ем!" [6, с.14]. Як бачимо, росіянин, здійснивши тяжкий злочин, відмовляється їсти в піст скоромну їжу, мотивуючи це своїми моральними установками.

Часто росіяни поставали в образі людей, які не вважають за необхідне церемонитись з оточуючими, зокрема із приватною власністю інших людей. Чудовою ілюстрацією такого ставлення є уривок з наступного оповідання: "Там би то в Росії, кавунів нема. Так руські побачили, що козаки їдять кавуни. От оден і каже руський: "што вони это їдять?" А другий: "ху, дурак! Гарбузи! Як хочеш, пойдьом накрадімо; я в одного человека знаю!" А в того чоловіка та кабаків багато вродило. Пішли руські до тих кабаків красти днем. – "Ну, вот і рві скілько хочеш!" [27, 10]. В даному уривку цікавим є той факт, що "руський", пропонуючи своєму товаришу "кавуни", навіть не задумується над тим, що вони належать не йому.

Безцеремонність росіян стосовно інших людей та їх власності відобразилася і в українських приказках: "Тату, лізе чорт у хату!" – "Дарма, аби не москаль" [19, 76], "От черта не окрестишься, а от москаля и дубиной не отобьешься" [23, 329]*.

Цікавими також є уявлення українців про росіян, як про людей наділених надприродними здібностями. Про це, зокрема, розповідається у наступній легенді з Житомирщини: "Не далеке село – Деренківець, покумались два сусиди, тільки в одного та коровка с телятком, – зразу було молоко – дня через три – не стало. Вона давай чоловікові хвалиться: – "шо воно таке, чоловіче, зразу було молоко, а тепер немає?" – А чоловік (звісно в нас до шинку ходють, гуляють) і собі зайшов, та давай там хвалиться: – "отак і так – зразу було молоко, коровка прокинулася, а тепер нема". –

А Салдат вислужився, звісно, та й зайшов у трактир по дорозі випить чарку, а може й так спочить.

Шо, говорить, даси, я зроблю так, щоб будеть молоко і не будеть ніколи доїть? – Говорить: Дам п'ять рублів, тільки одроби міні, щоб вона була така, як слід. – Увійшли. Дав салдату чоловік повечерять. Повечеряв і каже: Найдїть міні великого ножа-колодача. – Він узяв ножа у руки й каже: – "самі лягайте спать." –

Ото він дождавсь покамість вона прийшла і видоїла. Він допустив, щоб видоїла корову. – Так вона, як видоїла тай пішла двором, до улиці; тільки доїшла до перелаза, – переступила однію ногою через перелаз, а однію тут. Він узяв тай застромив ніж у землю в кочергах; а хазяїн і слухає, шо то він зробив, шо ніж застромив і ліг упоять на лаві! –

Дождали ранку – той Салдат устав уперед їх: "Ну, говорить, земляк, уставайте – дивїться, хто корову вашу доє"... – Той чоловік схопився – та на двір... Коли гульк! – Аж кума його стотїть на перелазі – передом на вулицю і дійницю ззадї держить. Тоді той чоловік прийшов до неї та: Шо це ти таке, кумо, наробила? – Стидно вам!.. –

Люде, звісно, вже, як до череди їдуть, то – те туди, а те – туди, назад і обступили ту жінку. Вона давай просити того чоловіка, хазяїна, – "кумасю, серце, не вводьте мене в такий стид." – А Салдат стоїть та каже: – "стерво, ти сама себе ввела, не кум тебе вводить. – Ну, говорить, хазяїн, як тобі нравиться, хай усю череду переженуть, то зараз пустить?" – А той і говоре: – "ну, коли б не кума, то вона-б у мене тут три дня стояла, – хай іде – її гріхи – на її будуть"... –" [12, с.66-67].

Уявлення про росіян-чарівників були доволі поширеними серед українців. Яскравим

* В. Даль у своїй збірці "Пословицы русского народа" використав деякі українські народні приповідки, про що свідчать його примітки біля них.

прикладом цього слугують вірування нашого народу пов'язані з будівництвом. Зокрема, як зазначає відомий дослідник побуту українців П. Іванов: “В розповідях про столярів-знахарів майже завжди фігурують великороси...” [15, с.43]. Це було зумовлено тим, що заробітчани з російських земель було, як правило вправними теслями, а добрий майстер, особливо якщо він є ще є “іногородцем”, як правило вважався чаклуном. Крім того, таке ставлення до майстрів-будівельників, якими часто були саме росіяни було зумовлене тим шанобливим ставленням в українців до людини, яка будувала хати. Зокрема, як стверджує Роман Сілецький, в українській демонології майстер-будівельник часто наділявся надзвичайними, магічними здібностями. Саме від того, як він виконає свою роботу – “закладе” її на добре, чи на погане, залежав добробут та іноді навіть життя її мешканців [24, с. 523-542].

Не слід, однак вважати росіянина корисливою людиною, такою, що використовувала свої надприродні здібності чи незвичайні знання лише для власної наживи. Існують перекази, в яких “москаль” виступає позитивним персонажем: *“Ішов салдат до дому, чує – на цвинтарі що то говорить, – іден живий опир, а другий – мертвий. Мертвий говорить до живого:*

“Ти того москаля дожені – приведи його сюди.” – А москаль це почув і давай тікати, і забіг в ідну хату. – Дивиться – лежать люди на лаві і повбираті на смерть, і кажуть:

Тікай, москалю, а то й ти умреш разом з нами. –

А москаль каже до їх:

Біжіть но, принесіть гоко грілки, то я вашу смерть достережу. –

Ну, то они приносять гоко горілки йому, він сів – пів гока випив і каже їм:

- Тепер лягайте спать, а я буду стерегти. –

Полягали люде, а москаль став за сціною і подивляється в вікно, – аж йде прямо до вікна до ідного і до другого – і наслала на їх дуже великий сон, і стала йти до хати.

А салдат узяв шаблю і сів збоку дверей... “Вона” тільки шо в двері, а москаль махнув і одсік їй руку! То “она” злякалась. – Круть назад – так і побігла – та аж хата задвигала!

Ну, то москаль будить хазяїна і каже.

Ходім на село, покажем людам цюю руку, тай підем до пана, бо то, здається, ця пані з нашого двора. –

То они пішли до панів; а пан не пускає; то москаль бере, б'є вікно й каже до пані:

Покажи свої лати, –

Она бере – показу єдну руку, а другу не хоче, – москаль береться силою до неї і побачив, шо руки нема. Ну, то він каже людам, шо в неї руки нема. То люде беруть і кажуть:

Йди, покажи, де той мертвий опир лежить? –

Йде она – показала їм. Люде викопали його, а він ниць лежить. То люде взяли, порубали і спалили, – то оттоді перестала смерть ходити, людей душити” [12, с.43-44].

У даній оповіді, “москаль” спершу рятує людей від смерті “попутно” – рятуючи насамперед себе. Але потім приймає рішення безкорисливо позбавити їх від постійних нападів “опирів”, що свідчить про те, що серед українців побутував також ряд позитивних характеристик, якими вони наділяли “москалів”.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що у свідомості українців впродовж багатовікового сусідства та завдяки значному досвіду міжетнічного контактування сформувався доволі стійкий образ росіянина. Як бачимо, у переважній більшості випадків він був доволі негативним. Однак, слід підкреслити, що присутній у розглядуваних

стереотипах негатив зумовлений тим, що українці, як правило, контактували з російськими солдатами (“москалями”), чи заробітчанами, які були далекими від села, його життя і повсякденного побуту і часто відзначалися асоціальною поведінкою у ставленні до селян (займалися крадіжками, шахрайством і т. п.). Це значною мірою пояснює, чому стереотип росіянина суттєво відрізняється від стереотипів таких “іногородців” як цигани чи євреї, у ставленні до яких, як правило, простежуються позитивні ноти.

Зазначимо однак, що серед українців побутував також ряд позитивних характеристик росіян найпоширенішими із яких були зокрема, відважність та винахідливість, яка часто допомагала їм у розв’язанні багатьох життєвих проблем. Тому, на нашу думку, не можна однозначно стверджувати про негативний стереотип росіянина в очах українця.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов Н.А. Демократия и российская ментальность // Ментальность этнических культур. Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 9-10 июня 2005 г. – Санкт-Петербург, 2005.
2. Белова О.В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции. – Москва, 2005.
3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1992.
4. Бутенко А.П., Колесниченко Ю.В. Менталитет россиян и евразийство: их сущность и общественно-политический смысл // Социс. – №5. – Москва, 1996.
5. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Рильського Ф 3-3/173.
6. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Рильського Ф 16/69.
7. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Рильського Ф 16/71.
8. Гринченко Б. Из уст народа: малорусские рассказы, сказки и пр. – Чернигов, 1900.
9. Дикарив М. Чорноморські народні казки й анекдоти // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. 2.
10. Драгоманов М.П. Пропавший час. Українці під московським царством (1654 – 1876) // Драгоманов М. П. Вибране. ...мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні. – К., 1991.
11. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К., 2004.
12. Этнографические материалы, собранные В. Гр. Кравченко в Волынской и соседних с ней губерниях // Труды Общества Исследователей Волыни. – Житомир, 1911. – Т. 5.
13. Записано 14 07 2007 року в с. Довжки Славутського р-ну Хмельницької обл. від Панасюк Дори Петрівни, 1927 року народження.
14. Записано 14 07 2007 року в с. Довжки Славутського району Хмельницької обл. від Панасюка Луки Пилиповича 1923 року народження.
15. Иванов П. Народные обычаи, повір'я, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к “Харьковскому календарю”. – Харьков, 1889. – Вып. 3.
16. Кінан Е. Російські міфи про київську спадщину // Кінан Е. Російські історичні міфи. – К., 2001.
18. Матеріали перепису населення України 2001 року // www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality.
19. Молчанова Л.Н., Стельмашук Г.Г. Одежда // Полесье. Материальная культура. – К., 1988.
20. Номис М. Т. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К., 1993.

21. Н. М. О происхождении слова “кацап” // Киевская старина. – К., 1901. – Т. 75.
22. Оглоблин Н. Розыск 1666 г. о злоупотреблениях московских ратных людей в Малороссии // Киевская старина. – К., 1895. – Т. 51.
23. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – К., 2001/
24. Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957.
25. Сілецький Р. Майстер-будівельник у звичаях та повір'ях українців // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38.
26. Стодольський О. Етнографія славянщини. – Львів, 1887.
27. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. – Харків, 2002.
28. Шимченко О. Українські людські вигадки // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. 1.
29. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – К., 2006.
30. Bystroń J. St. Megalomania narodowa. – Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopane, 1924.
31. Giza A. Polaczkowe i moskale. Wzajemny ogląd w krzywym zwiercadle (1800-1917). – Szczecin, 1993.
32. Kubiak K. Wyróżniki obcości w bajce białoruskiej. Cechy boskie i diabelskie “swego” i “obcego” // Etnografia polska. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979. – Т. 23.

А н н о т а ц и я

Рассматриваются этнические стереотипы украинцев относительно россиян, сформированные на основании мифологической группы мировоззрений и бытовых представлений.

Микола Левченко

**ЄВРЕЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СПІЛЬНОТА ХЕРСОНЩИНИ
В ХІХ-НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Сьогодні в Україні назріла гостра потреба у накопиченні та осмисленні матеріалу про культурні здобутки регіонів нашої держави, зокрема Півдня України. У нашій статті ми плануємо узагальнити матеріал про культуру єврейської спільноти, яка мешкала на теренах Херсонщини ХІХ – початку ХХ ст. Окремі аспекти проблеми висвітлено у працях Н. Бовсунівської, А. Каустова, О. Наймана, Ю. Опельбаума, О. Степанчикової, Я. Хонігсмана. Важливими для дослідження виявилися роботи М. Гафні та Й. Телушкіна з історії єврейського народу та його традицій.

Євреї почали заселяти Новоросію в кінці ХVІІ ст. на правах іноземних колоністів. У 1762 р. Маніфестом Катерини ІІ від 14 грудня було оголошено Усім іноземцям приходити в Росію і селитися де хто забажає, за виключенням євреїв. Її указом від 16 листопада 1769 р. ця заборона була анульована, отож євреї отримали право поселення у південних районах Малоросії. Ця територія пізніше увійшла до складу Новоросійської, потім (з 1803 р.) Херсонської губернії [8; с. 9].

У Херсоні євреї осідають у 80-х роках ХVІІІ ст., про що свідчать пам'ятники на старому єврейському кладовищі і згадка у промові казенного рабина Пескера 18 червня 1878 р. на суспільних зборах з приводу сторіччя міста. Він наводив дані записів метричних книг рабинату, які свідчать, що перші поселенці – євреї оселилися в Херсоні у перші роки існування міста.

Якщо у 1799 р. в місті було 39 купців та 180-міщан єврейської національності, то у